

Проаналізовано історію понадстолітнього функціонування опішнянських гончарних шкіл, розкрито особливості розвитку гончарства Опішного. Зроблено висновок, що найважливішим чинником формування й утвердження сучасної гончарської культури українців є якісна передача професійних гончарських знань.

Проанализировано историю более чем столетнего периода функционирования опошнянских гончарных школ, раскрыты особенности развития гончарства Опошни. Сделано вывод, что наиболее важным фактором формирования и утверждения современной гончарской культуры украинцев есть качественная передача профессиональных гончарских знаний.

The history of functioning pottery schools in Opishnia over than hundred years is analyzed. Author comes to conclusion that the most important factor in the formation and further development of the potter culture in Ukraine is the quality transfer of knowledge about pottery craft.

УДК 373.6:738

ЯКІСНА ПЕРЕДАЧА ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГОНЧАРСТВА

О. В. Щербань

Одним із традиційних виробництв українців є гончарство. Упродовж століть воно акумулює етнічні цінності народу та виокремлює його серед інших у світовому культурному просторі. Своєрідною прикметою визначного гончарного осередку України – села Опішного, Зіньківського району, Полтавської області є понадсторічне функціонування гончарних навчальних закладів у ньому. Досі не було виокремлено й проаналізовано, що саме цей чинник був найважливішим у формуванні, збереженні й утвердженні опішнянських гончарських традицій від кінця ХІХ століття до сьогодні. Досліджуючи проблеми гончарного шкільництва в Опішному вже майже десять років, вважаю за необхідне акцентувати увагу на зазначеній у темі проблемі.

Традиція українського гончарного шкільництва, що зародилася з кінця ХІХ століття, донині збереглася лише в Опішному та Миргороді, де функціонують Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів "Колегіум мистецтв у Опішному" та Миргородський державний керамічний технікум імені Миколи Гоголя. Системі передачі якісної гончарної освіти в сучасних гончаротворчих процесах належить особлива роль. На тлі остаточного занепаду збережених до початку ХХІ століття гончарних осередків, у часи нівелювання етнічної культури українців, де помітну роль відіграє творчість сучасних майстрів-гончарів і художників-керамістів, дослідники народної художньої культури звертаються до досвіду розвитку гончарного шкільництва в

Україні як ефективного засобу підтримки гончарного художнього промислу.

Узагальнюючих праць стосовно системи передачі професійних знань у гончарстві Опішного донині немає. Виокремлення окремих даних із нагромадженого науковою думкою значного масиву матеріалів щодо гончарства взагалі та виявлення нових дало можливість реконструювати історію розвитку та проаналізувати вплив на збереження та еволюцію місцевих гончарних традицій. На основі комплексної розробки проблеми, ретроспективного порівняння відомостей писемних джерел із мемуарними, зібраними під час керамологічних експедицій автора, залучення етнографічних джерел та матеріалів музейних колекцій, простежено концептуальну схему системної передачі професійних гончарських знань у центрі народної художньої культури України Опішному впродовж періоду з кінця ХІХ до початку ХХІ століття. Культурно-історичний науковий підхід дозволив визначити прикметні ознаки опішнянського гончарства як наслідок діяльності місцевих гончарних навчальних закладів. На часі готується до виходу у світ перше дослідження впливу гончарного шкільництва на традиційний гончарний промисел Опішного.

Упродовж періоду, обмеженого хронологічними рамками кінця ХІХ – початку ХХІ століття, в Опішному використовувалися такі форми опанування гончарськими професійними знаннями:

– домашнє навчання в гончарських родинях (було поширеним до початку 1930-

их років, до 1960-их років майже припинилося);

– навчання в гончарних навчальних закладах (тривало протягом 1894-1941 та 1986-2003 років);

– навчання в гончарних майстернях, школах, артілях і заводах (використовувалося протягом усього досліджуваного періоду);

– профорієнтаційне навчання та гурткова робота (1960-ті – перша половина 1990-их років).

Провідну роль у відкритті, відповідно до вимог часу, та фінансуванні діяльності гончарних навчальних закладів в осередку відігравали місцеві органи самоврядування й промислові організації. Але загалом гончарні школи створювалися в руслі загальноукраїнських суспільно-політичних процесів. Відкриття спеціалізованих навчальних закладів на території України в певні періоди (1890-ті, друга половина 1920-х та 1930-х рр.) було масовим. Перший період був зумовлений зацікавленням діячів земського самоврядування розвитком кустарних промислів і розпочатий після кризи в сільському господарстві. Всі гончарні навчальні заклади Опішного за часів СРСР було відкрито перед ювілеями Жовтневої революції: 10-літтям, 20-літтям та 70-літтям, що може свідчити про намагання органів влади пропагувати "підкування" радянської влади про народні промисли і було пов'язано з необхідністю виготовлення експонатів на виставки, які проводилися з нагоди цих ювілеїв.

Упродовж 1894-2003 років опішнянське гончарство переживало кілька кризових періодів, пом'якшенню яких сприяла діяльність гончарних навчальних закладів. Вони були провідниками новітніх ідей, спрямовували опішнянське гончарство шляхом, який їхні засновники вважали прогресивним. У цьому процесі виокремлюю такі фази:

Створення гончарних навчальних закладів у Опішному було започатковане наприкінці ХІХ століття під впливом земського просвітницького руху. Основним заходом з вирішення проблем, що виникли наприкінці ХІХ століття й проявилися у втраті престижності гончарського ремесла, погіршенні якості місцевої гончарної продукції, посиленні конкуренції від виробів фарфоро-фаянсових заводів, було відкриття першої на території Російської імперії гончарної навчальної майстерні, у якій значна увага зверталася на надання практичних навичок виготовлення "художньої кераміки" – Опішнянської зразкової гончарної майстерні Полтавського губернського земства (1894-1899). Вона стала експериментальною базою для наступних шкіл Опішного; озна-

йомила значну частину місцевих кустарів з новинками в технології гончарного виробництва; її діяльність сприяла впровадженню в опішнянське гончарство нових форм та декору гончарних виробів. За розробленою діячами Полтавського губернського земства програмою в Опішному діяв Опішнянський гончарний навчально-показовий пункт (1912-1924). У ньому було продовжено земські ініціативи, підготовлено когорту спеціалістів-гончарів, які згодом стали учителями в наступних закладах, застосовуючи у своїй роботі здобуті під час навчання знання і, таким чином, сприяючи виготовленню нової для осередку продукції. Ці заклади готували гончарів-кустарів для виготовлення більш дорогих виробів, ніж тогочасна масова продукція осередку, орієнтованих на потреби заможних верств населення й інтелігенції, впроваджуючи зміни в гончарну технологію та свідомість гончарів.

Упродовж 1920-х – початку 1930-х років у процесі утвердження радянського ладу, більшовицької адміністративно-командної системи, кооперування, колективізації та індустріалізації, почалося знищення кустарного гончарства. В Опішнянській керамічній кустарно-промисловій школі (1925-1926) було започатковано впровадження нехарактерних для народного гончарства способів декорування гончарних виробів – елементів станкового малярства. В Опішнянській керамічній промисловій школі (1927-1933) було підготовлено покоління фахівців з гончарного виробництва зі знанням загальноосвітніх предметів; продовжилося впровадження елементів станкового малярства в декор опішнянської кераміки, використовувалися нові форми виробів. На її матеріальній базі було створено перше гончарне підприємство Опішного – артіль "Художній керамік", яке в подальшому стало провідним виробником "художньої" кераміки, почало використовуватися учнівство в гончарній майстерні та артілі. З розгортанням діяльності артілі "Художній керамік" 1936 року було відкрито єдину на території Лівобережної України гончарну школу – Опішнянську школу майстрів художньої кераміки (1936-1941). Вона відіграла значну роль у підготовці нових кадрів керамістів та збереженні народних традицій опішнянських гончарів, поширенні професійних знань в інших гончарних осередках СРСР. У ній готували майстрів художньої кераміки для роботи в фабрично-заводських умовах, які вміли виготовляти і оздоблювати саме "художню" кераміку. Цей період позначений масовим використанням елементів станкового живопису на глиняних виробах (зображували пейзажі, портрети

та сюжетні композиції, переважно в обрамленні рослинного орнаменту), виконавцями яких були художники, що працювали та навчалися у гончарних школах Опішного. Продовжувалося впровадження наліпних прикрас.

З другої половини 1941 року професійні гончарські знання передавалися переважно внаслідок спрощеного артільного (при артілях "Художній керамік" та "Червоний гончар") та, з 1962 року, заводського (при заводах "Художній керамік" та "Керамік") учнівства, а також у шкільному гуртку "Сонячне коло". Таке навчання забезпечувало поповнення гончарства Опішного кадрами гончарів та малювальниць для гончарних підприємств, хоча за рідкісними винятками, виховувало переважно ремісників, відтворювачів шаблонів, що призвело до кризи опішнянської мальовки. Зі збільшенням обсягів виробництва гончарної продукції, після утворення заводу "Художній керамік", відбулася стандартизація форм та декору глиняних виробів і одночасно криза кадрів; було створено нову форму передачі гончарної майстерності – профорієнтаційне навчання, яке, щоправда, помітних результатів не принесло. Як показав історичний розвиток подій, це не вирішило проблему поповнення опішнянського гончарства зміною майстрів. В умовах промислового гончарного виробництва, змінилася й психологія майстрів, які переорієнтувалися на виконання норми, плану, їх продукція втратила мистецьку якість у формах і розписах.

У другій половині 1980-х – на початку 2000-х років, в умовах занепаду опішнянського гончарства, що призвело до припинення роботи гончарних підприємств, було створено гончарні навчальні заклади (єдині на території Лівобережної України профільну філію спеціалізованого училища та спеціалізовану мистецьку школу) як провідний засіб збереження та розвитку гончарних традицій осередку. Опішнянська філія Решетилівського ХПТУ №28 (1986-2000) підготувала нові кадри для керамічної промисловості, залучивши в опішнянське гончарство талановиту молодь з інших населених пунктів України; випускники філії становлять переважну більшість серед нинішніх опішнянських гончарів. Їхня діяльність визначає обличчя сучасного опішнянського гончарства. *Задум створення філії був своєчасним, але його було запізно реалізовано, оскільки вчити учнів уже було нікому.* Отже, основну місію – підготувати творців високої народної гончарської естетики, стати центром успадкування та розвитку опішнянського гончарства – філія не виконала. Діяльність закладу не сприяла максимальному використанню

потенційного ресурсу впливу на стан опішнянського гончарства, хоча й безслідно не зникла, відігравши роль стримуючого фактора остаточного занепаду гончарства Опішного. Державна спеціалізована художня школа-інтернат I-III ступенів "Колегіум мистецтв у Опішному" (1997 – 2003 роки, працює донині) виникла в абсолютно нових політичних умовах незалежності України. Основним пріоритетом у її діяльності був і залишається розвиток творчої особистості учня на основі народних опішнянських традицій з усвідомленням сучасних тенденцій розвитку світового мистецтва. Заклад покликаний з раннього віку прищепити молодому поколінню опішнян любов до гончарства, знання народних традицій, а також надати професійну кваліфікацію з профільних художніх дисциплін та гончарства. Щоправда внаслідок низки причин вона повноцінно цієї функції не виконує. Через недоліки в діяльності колегіуму його випускники не стали будівничими традиційної гончарської культури як це проголошено в концепції закладу. Нині потрібні ефективніші методи управління, розв'язання проблем з принципово новими підходами, щоб повернути інтерес до нього молодій генерації. За період існування колегіуму в Опішному гончарство не стало престижною справою, що є ознакою невпинного процесу занепаду навчального закладу.

Отже, впродовж понад століття в Опішному сформувалася унікальна своєю тяглістю система передачі професійних знань. Існування гончарних шкіл протягом тривалого часу дає підставу вважати цей гончарський осередок визначним центром гончарного шкільництва України. Гончарні навчальні заклади Опішного вплинули на розвиток опішнянського гончарства, сприяючи його збереженню, зокрема, на форми та декор виробів, гончарну технологію, психологію майстрів. Запроваджені в гончарних навчальних закладах новації, підтримані й розвинуті опішнянськими гончарями, були запорукою збереження й розвитку місцевого гончарства протягом періоду з кінця XIX до початку XXI століття. Результативність діяльності кожного з них обумовлювалася рівнем освіченості, ініціативності та професіоналізму керівників та викладацького складу. Отже, передача професійних гончарських знань є необхідним чинником формування й утвердження сучасної гончарської культури українців, *але вона має відбуватися на базі місцевих традицій та на високому якісному рівні.*

Стаття надійшла в редакцію 30.03.2010 ■